



De Kuyperkaartjes van Breukelen

Kees Floor

Rond 1868 verscheen de *Gemeente-atlas van Nederland*. Daartoe waren alle toenmalige gemeenten door cartograaf Jacob Kuyper in kaart gebracht. Het Breukelen dat we kennen vanaf 1989 tot aan de vorming van de fusiegemeente Stichtse Vecht, bestond in Kuypers tijd nog uit vijf afzonderlijke gemeenten: Breukelen-Nijenrode, Breukelen St. Pieters, Ruwiel, Laagnieuwkoop en Kockengen.

Jacob Kuyper (1821-1908) was aardrijkskundige, cartograaf en tekenaar-redacteur. Ook was hij medeoprichter en later erelid van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap.

Hij stelde in de periode 1857-1880 verscheidene atlasen samen, waaronder de bekende *Gemeente-atlas van Nederland*. De kaartjes die hij hiervoor tekende, werden onder andere gebundeld per provincie, maar waren ook los verkrijgbaar. Ze werden

uitgegeven door Hugo Suringar (1834-1911) te Leeuwarden, die daar een boekhandel, uitgeverij, drukkerij en veilinghuis had.

Suringar begon in 1864 met het aan de man brengen van Kuypers gemeenteatlas of onderdelen daarvan.



Jacob Kuyper, tekenaar-redacteur van de *Gemeente-atlas van Nederland*.

Bron: [wikimedia](#).

Figuur 1: Uitsnede uit de kaart van de Provincie Utrecht, gedateerd 1866, uit de *Gemeente-atlas van Nederland*, getekend door Jacob Kuyper en uitgegeven in 1871 door Hugo Suringar te Leeuwarden, deel provincie Utrecht. De gemeentegrenzen zijn aangegeven met stippellijnen. De namen van plaatsen die zijn aangeduid met open rondjes, zijn tevens gemeentenamen. De provinciegrens is ingekleurd met rood aan de binnenzijde en blauw aan de buitenzijde. Loosdrecht viel destijds onder Utrecht. Bron: [Bibliotheek Regionaal Archief Zuid-Utrecht \(RAZU\)](#).

De eerste oproep tot voorintekening vermeldt nog 1138 verschillende kaartjes ⁽¹⁾. Uiteindelijk zouden het er 1205 worden ⁽²⁾, inclusief de overzichtskaarten per provincie.

Kaartgegevens

Kuyper baseerde zich bij het vervaardigen van zijn kaartjes op reeds bestaande kaarten, zoals de topografische kaart en de provinciekaarten. Hij maakte naar eigen zeg-

•• HUGO SURINGAR te Leeuwarden stelt alom de intekening open op een

GEMEENTE-ATLAS

VAN

UTRECHT,

naar officiële bronnen ontworpen door

J. KUYPER.

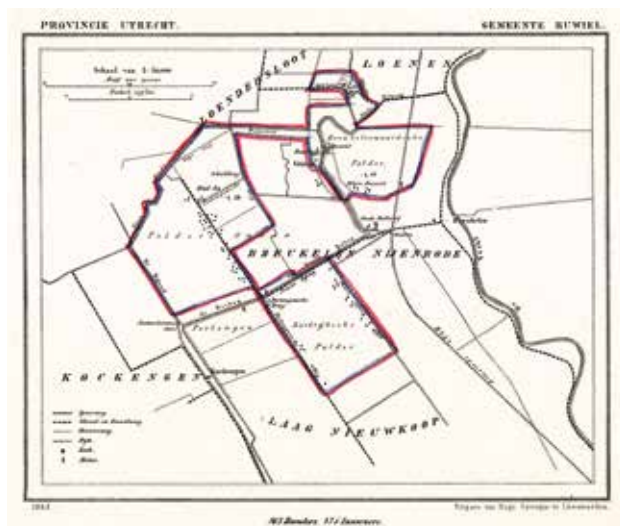
Van elke der 75 gemeenten dezer provincie zal eene afzonderlijke kaart worden gegeven, groot 17½ op 14 ned. duim, binnen den rand gemeten. — Iedere kaart zal, net gekleurd, aan de intekenaars op dezen Atlas worden berekend, tegen niet meer dan zeven cents. — Afzonderlijke kaarten zullen verkrijgbaar zijn à 10 cts. per stuk, ten behoeve van het onderwijs 20 exempl. van ééne kaart à / 1,50 en 50 exempl. à / 3.—

Advertentie uit het Utrechts provinciaal en stedelijk dagblad, 14 juni 1864.

Bron: [delpher.nl](#).

gen een verbeterde kopie van de beste kaarten, waarbij hij de opmerkingen van burgemeesters, die een concept-kaartje toegezonden hadden gekregen, zoveel mogelijk benutte⁽³⁾. Overigens was het lang niet in alle gevallen gemakkelijk om van die 'drommelsche burgemeesters' antwoord te krijgen op de verzoeken om duidelijke verbeteringsuggesties aan te leveren. Ook ergerde Kuyper zich mateloos aan een burgemeester die 15 gulden vroeg voor het geven van inlichtingen.

De kaartjes van de gemeentatlas bevatten aanduidingen van wegen, spoorwegen, dijken, voetpaden, vaarten en rivieren. Daarnaast is bebouwing aangegeven, met speciale tekens voor kerken en molens. Ook de Forten Tienhoven en Nieuwersluis van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn ingetekend. Verder kregen de gemeentegrenzen veel aandacht. Bij wegen maakte Kuyper een onderscheid tussen gewone wegen, destijds zandwegen, en wegen met een verharding van straatstenen of grind.



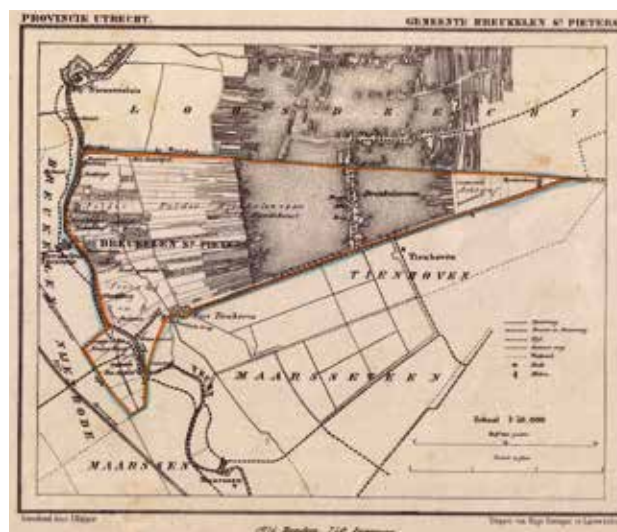
Figuur 4: Kaartje van de gemeente Ruwiel uit de Gemeente-atlas van Nederland. De gemeente Ruwiel bestaat uit twee afzonderlijke gedeelten. Datering 1865. Bron: RAZU.

De kaartjes van Ruwiel (figuur 4) en Kockengen (niet afgebeeld) vermelden als jaartal 1865. 'Deskundigen leggen kaarten zonder jaartal als spelerei naast zich. Het jaartal is een ijkteken, dat op zulke blaadjes als de gemeente-atlas ternauwernood mag ontbreken', zo schreef hij aan zijn uitgever om hem van het belang daarvan te overtuigen. De Kuyperkaartjes van Breukelen Nijenrode (figuur 5), Breukelen St. Pieters (figuur 6) en Laagnieuwkoop (niet afgebeeld) vermelden overigens geen jaartal en zijn vermoedelijk van 1870.

Elke negentiende-eeuwse gemeente kreeg een eigen kaartblad. Doordat niet iedere gemeente even groot was en de vorm van het grondgebied nu eens compact en dan weer langgerekt, is de schaal van de kaartjes variabel. Breukelen Nijenrode, Breukelen St. Pieters en Ruwiel werden weergegeven op een schaal van 1 : 50 000; het



Figuur 5: Idem van de gemeente Breukelen Nijenrode. Datering vermoedelijk 1870.



Figuur 6: Idem van de gemeente Breukelen St. Pieters.

kleinere Kockengen werd getekend op een schaal van 1 : 25 000 en Laagnieuwkoop op 1 : 37 500.

Om bij het gebruik van een variabele schaal toch een indruk te kunnen krijgen van de grootte en het belang van de gemeenten, werden steeds de oppervlakte en het aantal inwoners vermeld. Kuyper beschikte over een lijst van alle Nederlandse gemeenten met bijbehorende oppervlakte volgens gegevens van het Kadaster. Inwoneraantallen waren gebaseerd op de resultaten van de volkstelling van 1859, waarbij de getallen doorgaans naar boven werden afgerond of bijgesteld.

Inkleuren

Vanuit zijn woonplaats Amsterdam stuurde Kuyper de gereed gekomen kaartjes in pakketjes naar zijn uitgever in Leeuwarden; hij kreeg f 2,50 per kaartje, ongeacht de complexiteit van het weergegeven gebied. Zo leverden de kaartjes van Ruwiel (figuur 4), Laagnieuwkoop en Kockengen (niet afgebeeld) met overwegend simpele bouw-, wei- en hooilanden, evenveel op als een meer bewerkelijke kaartje, zoals bijvoorbeeld dat van Breukelen St. Pieters (figuur 6) met zijn veenderijen.

De opgezonden schetsen werden in koper gegraveerd, gedrukt in zwart-wit en vervolgens opgezonden naar een kleurderij, bijvoorbeeld die van G.J. Geestman uit Amsterdam of van J.J. Sleijsjer uit Leiden⁽⁴⁾. Het gebruik van kleur had voor zowel de auteur (*'het zal wonderen doen voor het oog'*) als voor de uitgever een hoge prioriteit. Suringar had eerst nog onderzocht of de inkleuring mechanisch kon geschieden, maar commercieel haalbare druktechnieken die de gewenste kwaliteit leverden, waren destijds nog niet beschikbaar. Daarom moest het inkleuren met de hand gebeuren, in het geval van de hierbij getoonde kaartjes veelal door kinderen. Pas in 1874, na het verschijnen van het Utrechtse deel van de *Gemeente-atlas van Nederland*, trad het kinderwetje van Van Houten in werking; de Arbeidsinspectie die op naleving ervan toe moest zien, werd pas ingesteld in 1890. Wie alleen producten wil kopen die op een menswaardige manier zijn vervaardigd, moet dus de Kuyperkaartjes links laten liggen.

Levering

Geestman vroeg f 2,25 per duizend gekleurde exemplaren, Sleijsjer was nog iets duurder.

Om de kaartjes te verlevendigen werden de gemeentegrenzen, die met streepjeslijnen waren aangegeven, geaccentueerd met twee kleuren. Zo zijn bijvoorbeeld de grenzen van Ruwiel (figuur 4) aan de buitenzijde rood gemarkeerd en aan de binnenzijde blauw. Suringar en Kuyper waren overigens lang niet altijd te spreken over de 'soms grenzeloze slordigheid' waarmee werd ingekleurd, het beperkt aantal gebruikte kleuren en de vele gevallen waarin de aanduiding van de grenzen afweek van het meegeleverde voorbeeld.

Na het inkleuren gingen de pakketten kaartjes weer terug naar Leeuwarden, van waaruit ze via boekhandelaren werden verspreid aan de intekenaren of verzonden naar nieuwe klanten: ambtenaren en besturen, particulieren en andere geïnteresseerden, maar ook scholen, die losse kaartjes van de eigen gemeente tegen een gereduceerde prijs konden inkopen. De volledige atlas met 1205 kaartjes kostte in 1871 ongeveer zeventig gulden; een atlas van de provincie Utrecht met 74 kaartjes kwam op ongeveer zes gulden. Tegenwoordig zal men voor zo'n uitgave aanzienlijk dieper in de buidel moeten tasten.

De tweedeling van Ruwiel

De gemeentegrenzen zoal die rond 1865 gehanteerd werden, waren al van kracht tijdens de oprichting van het Kadaster in 1832. Wel was de aan weerszijde van de Groote Heicop gelegen en in figuur 7 geel aangegeven gemeente Noordeind van Portengen Lettesgerecht (hierna kortweg Portengen) in 1857 bij Breukelen Nijenrode gevoegd, zodat de grens tussen de beide gemeenten was komen te vervallen.

Met het grondgebied van Ruwiel was overigens wel iets bijzonders aan de hand. In het proces-verbaal van grensbepaling uit 1818 beschrijft landmeter Adam Slits, die op basis van een rondgang langs de gemeentegrenzen de ligging ervan op schrift moest stellen, zijn verbazing: *'Op het terrein gekomen, hebben wij, ontwaart dat de landen uitmakende het grondgebied dezer gemeente, gelegen zijn in twee bijzondere gedeelten, dewelke gescheiden worden door het gehele grondgebied van de gemeente Noordeind van Portengen Lettes Gerecht'*. Nadat laatstgenoemde gemeente was samengevoegd met Breukelen Nijenrode, was die tweedeling in Kuypers tijd nog steeds een feit. Via de Portengense weg, thans Portengen, kon je van het ene deel in het andere komen; de afstand die dan moest worden overbrugd bedroeg slechts 132 meter.

Er waren maar weinig gemeenten die uit afzonderlijke, niet met elkaar verbonden gedeelten bestonden. In sommige gevallen was dat onvermijdelijk, zoals bij het Groningse Warffum, waarvan het Waddeneiland Rottum deel uitmaakte of bij Kampen, waaraan het grondgebied van het in de Zuiderzee gelegen eiland Schokland was toegevoegd. Maar verder was het zeer ongebruikelijk en eigenlijk tegen de regels die bij de grensbepaling in acht genomen hadden moeten worden. De gemeente Loenersloot, die in 1818 uit drie afzonderlijke delen bestond, werd daarom nog in 1828 door gebiedsruil omgevormd tot een gemeente 'uit een stuk', maar bij Ruwiel bleef de splitsing in stand.

Was Kuyper zich ervan bewust dat Ruwiel uit twee afzonderlijke gedeelten bestond? Wie naar de inkleuring van het kaartje van de gemeente (figuur 4) kijkt, zou denken van niet. Eerder zagen we echter reeds dat de juistheid en netheid van de inkleuring van de Kuyperkaartjes in veel gevallen te wensen overlieten. De streepjeslijn die de zuidgrens van het noordelijk deel van het grondgebied voorstelt, ligt echter op zijn plaats. Ook de ligging van de streepjeslijn die de noordgrens van het zuidelijk gedeelte aangeeft, klopt. Verder is op het provinciekaartje (figuur 1) de tweedeling van het grondgebied duidelijk te zien: in het noordelijk deel staan de letters Ruw, in het zuidelijk deel de letters iel. De schuld voor de onjuiste 'hereniging' kunnen we in eerste instantie dan ook bij de kleurders leggen. De situatie was echter niet eenvoudig. De 132 meter afstand tussen de beide delen komt bij de gehanteerde schaal neer op een afstand op papier van net iets meer dan 2,5 millimeter, die niet ingekleurd had mogen worden.

